

O CATEGORIE ESTETICĂ A ORALITĂȚII FOLCLORICE: OBSCENITATEA

Adriana RUJAN
Universitatea din Pitești

Résumé: *Le présent ouvrage se propose de mettre en évidence une catégorie esthétique qu'on ignore dans les ouvrages de spécialité, y inclus ceux de poétique et d'esthétique du folklore – il s'agit de la catégorie esthétique de l'obscène, avec des exemples tirés des devinettes roumaines, où l'obscène est particulièrement mis en valeur grâce à la structure artistique et à la complexité fonctionnelle de ce genre d'art.*

Mots-clés : *catégorie esthétique, obscène, devinettes*

În sistemul categoriilor estetice definite ca „nume colective prin care sunt înțelese anumite impresii pe care le putem primi de la artă”¹⁾ categoria *obsценului* - prezentă în anumite genuri de artă ale folclorului, și a cărei apartenență la valorile estetice ne propunem să o argumentăm, cu aplicație la specia ghicitorilor - își relevă, prin natura sa, raportarea la categoria mai generală a comicului și, prin aceasta, la sfera cuprinzătoare a ludicului.

O primă distincție, de ordin general, ce se impune în valorizarea specifică a acestei categorii este aceea că, dacă tragicul și comicul, înainte de a deveni concepte operaționale în domeniul artei, reprezintă „o trăsătură constitutivă a realității”, obscenitatea, situată în prelungirea nemediată a realității psiho-sociale ori a instinctualității, nu generează altceva decât o „artă pornografică” după cum și atitudinea contrară, de respingere a eroticului, „reprezintă un nou moment de regresie arhaică și de primitivism psihic”²⁾.

Considerată însă între categoriile estetice, prin resorturile sale generative, ca și prin efectele eliberatoare ale contemplației artistice, obscenitatea participă la câmpul relațional ce definește spațiul imaginarului, la mecanismele ficționale ce constituie esența demersului artistic, act în care raportarea termenilor la obiectul de referință din realitatea extralingvistică devine irelevantă.

Desigur, în perspectivă antropologică, prin originea însăși a genurilor de artă, și categoria obscenului își descoperă punctul de plecare în activitatea cognitivă de reglementare și sublimare, în forma reprezentărilor culturale, a existenței umane în coordonatele ei biologice primare, înscriindu-se în procesul de trecere „de la natură la cultură”.

Pe tărâmul culturii populare românești, ca și al altor culturi tradiționale, aceste străvechi origini pot fi detectate nu doar ca elemente vestigiale, („survivals”), ci ca forme vii, în structura tematică a unor genuri folclorice, dar mai ales în investitura funcțională pe care aceste genuri o dețin în contextul actualizării lor în viața comunităților tradiționale, specia ghicitorilor fiind și din acest punct de vedere reprezentativă.

În structura ghicitorilor românești, categoria „obsценului” este subsumată imagisticii de factură comică, ea reprezentând, totodată, și unul dintre principalele instrumente de exercitare a funcției ludice - în sens general - a acestei specii, îndeosebi în variantele sale funcționale de competiție și ierarhizare (propunător/dezlegător de enigme) și, mai ales, a funcției cu substrat ritual de parodiare ca revers al sacralității; nu în ultimul rând prin

actualizarea ghicitorilor se manifestă, subiacent, și funcția de inițiere sexuală prin forma jocului verbal.³⁾

În plan stilistic, „obsценitatea” (opusă solemnității și sublimului) se înscrie, alături de alte categorii dihotomice, în clasa tipurilor de opoziții din mecanismul de încifrare metaforică specific acestui gen .

Între aceste procedee, prin care numele „real” al obiectului este substituit cu un termen metaforic, descifrarea sau dezlegarea ghicitorii constând tocmai în refacerea în sens invers a traseului de încifrare, metafora obscenă constituie „un tip de substituție specifică”⁴⁾ nu numai în folclorul românesc, ci pentru ghicitoare ca gen universal, ceea ce probează existența unor caracteristici funcționale comune, între care „funcția sexuală” este mai bine evidențiată în culturile populațiilor native.

Trebuie să observăm că în ceea ce privește structura ghicitorilor românești, categoria „obsценului” depășește nivelul lexical al metaforizării, cunoscând și alte forme de expresie și, mai ales, de sugestie obscenă, prin construcția de ansamblu a ghicitorilor, în cadrul căreia trebuie considerată și relația între complexul metaforic și obiectul încifrat de ghicitoare.

În funcție de acest raport se poate face și descrierea formelor de manifestare a categoriei „obsценului” pe care o vom schița în continuare. Urmărind gradual exprimarea la nivel lexical a acestei categorii vom observa, în primul rând, că termenii „obsцени” nu se prezintă în toate situațiile ca termeni nucleari ai enunțului, ci se înscriu în componenta nonmetaforică, „predicativă” a descripției, ei aparținând comunicării cotidiene, neeufemistice din mediile folclorice. În opoziție cu aceasta limbajul elaborat al oamenilor cultivați evită expresia frustă, după cum, în alte contexte de comunicare deținătorii înșiși ai repertoriului de ghicitori prezintă variante atenuate, în care termenii obsцени sunt înlocuiți cu sinonime chiar cu riscul pierderii de expresivitate, așa cum se întâmplă, de exemplu cu ghicitoarea având drept obiect *scaunul: Vasilic' al nostru/ Vedi c... vostru* (P. V. Ștef, AAF, 1933, p. 139), variantele eufemistice fiind mult mai puțin expresive: *Butucașul rotunjour/ Vede dosul tuturor – idem* (Sb., 322), sau: *Am un om mititel/ Vede picioarele tuturor – idem* (Tazl., 180).

Integrarea mai accentuată a termenului așa-zis „obsцен” în textura ghicitorilor (participarea la rimă, înscrierea în ritmica și eufonia versurilor) îl fac, însă, de neînlocuit, astfel încât, impresia de „obsценitate” se atenuază până la perceperea lui exclusiv artistică: *Am un cucoșel/ Șede-n căcățel – Gândacul* (P II A, 16); *Și la cap ca la c... / O aș sudui nu mă-ndur. – Butea* (Gor., 401). Selectarea termenului obsцен ca metaforă descriptivă a obiectului determină, în replică, în ansamblul variantelor unui motiv, tendința de a fi evitat prin dezvoltarea unei serii de sinonime eufemistice, adesea foarte bogată, în care arcul asociativ cunoaște o extensie imprevizibilă; urmărirea acestui „efort” de disimulare duce, însă, la impresia paradoxală de subliniere, tocmai prin evitare, a caracterului lor aluziv. Un astfel de exemplu îl oferă cimilitura având drept obiect *Furnica*: În cele 14 variante din colecția Artur Gorovei, pornind de la structura de expresie „obsценă”: *La cap dup./ La c... hup/ Ma mijloc hus*, înregistrăm substitutele eufemistice în opozițiile: *la cap.../la coadă... la dos/ ... la șezut/ ... dinapoi* (Gor., 182-183).

În mecanismul de elaborare a acestui gen ce ilustrează o intensă predilecție, în forme variate, pentru punerea în opoziție a termenilor se manifestă, cu o frecvență semnificativă, și tendința opusă, de elaborare de variante obscene, pornind de la construcții metaforice

neutre, ca moduri parodice: exemplu *castravetele*: *Vâr mâna prin frunze/ Ş-apuc pe moşul de buze.* (Gor., 54); *Vâr mâna prin frunză/ Ş-apuc pe moşu de buză* (Pavlov, 7), sau: *Băgai mâna prin frunză/ Ş-apuca pe moş de p.ţă – Pepenii* (T.Pap., 148); *Şade moşu-n pod/ Şi băieţii-l trag de nod.* – *Clopotul* (P II A, 10); *Şade moşul în cotruţă/ Şi băieţii-l trag de p...- Cuiul de la uşă* (Şez., 1902, 82).

Categoria cea mai larg reprezentată în sistemul ghicitorilor de acest fel – nu numai din folclorul românesc – şi, în acelaşi timp, cea mai elaborată sub raportul tehnicii de încifrare o formează ghicitorile de sugestie obscenă, cele "cu aparenţă impudică"⁵⁾, prin care se mimează obscenitatea, dar care îşi conservă ambiguitatea şi la nivelul structurii, având, potenţial, o dublă dezlegare ("double entendre riddles"⁶⁾) – ghicitori cu două înţelesuri): obiectul, de obicei "decent", dintr-o sferă referenţială foarte îndepărtată de aceea sugerată de încifrarea metaforică, dar şi obiectul obscen vizat, cu o "suspectă" lipsă de dificultate, de alegorie, dezlegarea facilă făcând parte din "capcanele" genului.

De observat că aceste ghicitori nu sunt de expresie propriu-zis obscenă, în termenii daţi ai enunţului, aceasta fiind doar efectul sintezei epice sau, după caz, descriptive, spre care este subtil direcţionată gândirea dezlegătorului cu "erudiţie" în materie, cum demonstrează câteva dintre capodoperele genului: *Umflă-mi-se./ Gâmfă-mi-se./ Dă-i, dă-i, dă-i/ Şi n-ai ce-i face.* – *Cimpoiul* (Gor., 84; cf. şi *Pădureţele la foc*, Gor., 305); *O pui vie şi-o scoţi moartă./ Şi din vârf îi curge apă.* – *Cânepa la topit* (Gor., 65; cf. şi *Castravetele acru*, Wolff, 244); *Golăşica intră-n flocoşica.* – *Mâna şi mânuşa* (I. Cr., 1911, 319); *La buturuga cu doi craci./ Cum ajungi./ Cum o bagi?* – *Fântâna cu ciutură* (Tazl., 125).

Considerăm că ghicitorile de această factură îşi conservă, de o manieră indiscutabilă, funcţia de iniţiere în domeniul sexualităţii, având în vedere cadrul de actualizare – şezătorile, unde participanţii la jocul de ghicire, mai ales în calitate de "chestionaţi", sunt îndeosebi tinerii – băieţi şi fete, care trebuie să urmeze şi un anume tip de comportament, aceste coordonate contextuale fiind sugerate de unii culegători: *Vârlogată, 'mbârligată./ Giumătate-o vâr în bortă./ Giumătate-o țin în mână*, ghicitoare a cărei dezlegare este *Cheia – şi nu "aceea" sau Ce se naşte fără piele/ Şi sună până nu piere?* Răspuns: - *B.ş.na!* – *Nu ţi-i ruşine obrazului?! Tunetul, mă!...* (cf. Leca M., 56).

În virtutea principiului opoziţiei care controlează, în esenţă, mecanismul de elaborare a textelor de ghicitori ca structură (opoziţia: descriere metaforică – termen referenţial) şi sistem (tipologie tematică), termenii de expresie obscenă discutaţi până acum în calitate de componente (non)metaforice ale enunţului se regăsesc, în mare parte, şi în nomenclatorul de termeni ca obiect al ghicitorilor, pe care le desemnăm ca ghicitori cu obiect obscen.

Sub raport cantitativ, ponderea lor este cu mult mai mică, în dezechilibru evident cu frecvenţa lor în uzul metaforic, fapt explicabil în primul rând prin caracterul limitat, închis, al acestei paradigme lexicale, dar şi prin caracteristicile funcţionale ale speciei: insistenţa exagerată asupra acestor termeni ar anula obscenitatea ca joc, funcţia ludică sub durată căreia această zonă a psihismului şi a limbajului accede la o consacrare socială, chiar ceremonială, şi, implicit, la un statut în sfera artei.

Regulile opoziţiei operează şi aici, cu semn schimbat, obiectul "obscen" (el însuşi desemnat, de cele mai multe ori, prin perifrază ori sinonime de atenuare) fiind încifrat în termeni "neutri", dar sugestivi prin ansamblul construcţiei metaforice: *Ce urlă între două maluri?* – *Beşina* (P II A, 4) sau, pentru acelaşi "obiect" de comică efemeritate: *Iese răca*

din cămară și n-o ajunge o țară –idem (ibid); Ce se naște fără piele și țipă până ce piere? – idem (Sb., 321); Am o oală cu fideu' de carne – Ieșitoarea (Alex., 215); Opt opintele, patru luminele, nod turcesc, pungă leșească. – Câinele înclincit cu cățeaua (P II A, 9), ceea ce ne poate da, în plus, etnopsihologic vorbind, o imagine privind decența și "măsura" ce caracterizează limbajul artistic chiar și în domeniul atât de permisiv, chiar provocator, al acestui gen folcloric.

În prezentarea categoriei semantice a "obscentității" în ghicitorile românești se poate observa, în mod evident, procesul trans-figurativ prin care termenii care exprimă această categorie sunt preluați și utilizați. Valoarea estetică a obscentității nu ar fi posibilă doar ca un simplu transfer de limbaj, ci ea este susținută de integrarea ghicitorilor într-un complex funcțional care, prin originea și contextele de actualizare, impun utilizarea unor astfel de termeni.

În sfârșit, trebuie subliniat faptul că, în ceea ce privește specia ghicitorilor, ca și în cazul altor categorii folclorice, relevanța estetică a unui fapt de expresie "textuală" nu poate fi evaluată în dimensiunea reală (*id est*, autentică), fără asocierea solidară cu funcția contextuală, adesea plurivalentă, a oricărei creații folclorice. În perspectivă funcțională, metafora "obscentă" din ghicitorile românești relevă, mai mult decât celelalte tipuri metaforice, o valoare funcțională definitorie pentru apartenența de origine a ghicitorilor la folclorul ceremonial, dar și pentru rosturile ludice ale actualizării acestei specii în devenirea sa istorică.

Note – Bibliografie

1. Tudor Vianu, *Estetica*, București, Editura Orizonturi, p. 364
2. Tudor Vianu, op. cit., p. 159
3. Pentru funcțiile ghicitorilor cf. Adriana Rujan, *Ghicitorea în folclorul românesc*, Editura Universității din Pitești, 1998, pp. 21-49; cf. William Bascom, *Four Functions of Folklore*, în volumul „The Study of Folklore” University of California at Berkeley, Prentice-Hall, 1965, pp. 279-298
4. Monica Brătulescu, *Ghicitorea, elemente de structură stilistică*, în REF, 1965, nr. 5, p. 451
5. P. Sébillot, *Le Folk-Lore. Littérature orale et Ethnographie traditionnelle*, Paris, 1913, p. 55
6. Satya Prakash Arya, *Riddles, Proverbs and Magical Practices of Western Uttar Pradesh*, în „Folklore”, Calcutta, vol. XIII, 1972, nr. 6, pp. 218-232

Abreviații – materiale

- AAF – „Anuarul arhivei de folklor”, Cluj – București – Sibiu, an I, 1932, passim 1945
- Alex. – Dr. G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*. Adunate de ..., tom I, *Poesia tradițională*, Budapesta, 1899
- Gor. – Artur Gorovei, *Cimiliturile Românilor*, București, Edițiunea Academiei Române, 1898
- I. Cr.–„Ion Creangă”, *Revista de limbă, literatură și artă populară*, Bârlad, an. I, aug. 1908 passim 1921
- Leca M. – Leca Morariu, *Cimilituri*, Culese de ..., Suceava, 1930
- PIIA – Dr. Giorgie Pascu, *Cimilituri românești*, Anexă la *Despre cimilituri – Studiu filologic și folcloric*, Partea II, București, 1911
- Pavlov – Paul I. Pavlov, *Șezătoarea poporului (...)* de ..., Pitești, 1909
- Sb. – Drul Ion al lui G. Sbiera, *Povești populare românești (...)*, Cernăuți, 1886
- Șez.–„Șezătoarea”, *Revisă pentru literatură și tradițiuni populare*, Folticeni, an. I, martie 1892, pass, 1929
- Tazl. – Gheorghe I. Tazlăoanu, *Comoara Neamului*, vol. VII, București, 1943

Wolff – Leon Wolff, *Colecțiune de basme și povești populare. Ghicitori, Culese de ...*, București, s.a (1882).